

ARTUKLULAR VE HAÇLILAR (Haçlıların Bölgeye Gelişlerinden Belek'in Ölümüne Kadar) (1098-1124)

*Aydın USTA**

Avrupa'da soylu kontların katıldığı I. Haçlı seferinin ardından 1098 senesinde ortadoğuda Urfa, Antakya, Kudüs ve Trablus'da küçük haçlı krallıkları ve kontlukları kurulmuştu. Bu sırada Türk-İslam dünyasında ise, Sultan Melikşah'ın 1092'de zehirlenerek öldürülmesinin ardından başlayan hakimiyet mücadeleleri nedeniyle tam bir kaos ortamı yaşıyordu. Melikşah'ın oğulları Berkyaruk (1094-1104) ve Muhammed Tapar (1104-1118) Büyük Selçuklu tahtı için, Melikşah'ın kardeşi ve diğer bir taht iddialısı Tutuş'un (1079-1095) oğulları Rıdvan (1095-1113) ve Dukak (1095-1104) ise Suriye Selçuklu tahtı için birbirleriyle mücadele etmekteydi. Bölgedeki diğer küçük emirlikler ve şehirler de, bu saltanat iddialılarından birinin tarafını tutmak suretiyle bu mücadelelerde yerlerini almışlardı. Bölgenin hakimi durumundaki müslümanların arasındaki bu karışıklıklardan faydalanan haçlılar pek fazla zorluk çekmeden bahsettiğimiz yerler ve civarını ele geçirerek özellikle Doğu Akdeniz sahil şeridinde İslam Dünyasının ortasında siyasi bir güç olarak ortaya çıkmışlardı. Ancak her geçen zaman bölgedeki müslümanlar aleyhine topraklarını genişletme çabası içine giren haçlılara karşı müslüman devletler emirlikler arasında bir birlik doğması kaçınılmazdı.

Haçlılarla mücadeleyi İlk dönem Artuklular (Müslümanların Toparlanma Dönemi), İkinci Dönem Zengiler (Müslümanların taarruza geçmesi) ve Üçüncü Dönem Eyyübiler-Memlûklar (Haçlılara nihai darbenin vurulması) olarak ele almak mümkündür. Biz bu çalışmamızda bölgede haçlılara karşı ittifakın oluşmasında önemli rol oynayan, Ortadoğu ve Suriye'de haçlı-müslüman

* M.S. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Arş. Gör.

mücadelesinin ilk döneminde, haçlılarla başarıyla mücadele eden Artukluların haçlı devletleriyle olan münasebetlerini ele almaya çalışacağız.

İki taraf arasındaki Artukluların katıldığı ilk karşılaşma, haçlıların Antakya kuşatması sırasında meydana geldi. Şehrin hakimi Yağısıyan'ın yardım çağrısı üzerine Haleb meliki Rıdvan ve Hama emiri ile birlikte harekete geçen Artukoğlu Sökmen, Harim'de haçlılar tarafından mağlup edilerek müttefikleriyle birlikte Haleb'e geri çekilmeye zorlandı (Safer 491/Ocak-Şubat 1098)¹. Haçlıların bölgedeki önemli merkezlerden biri olan Antakya'yı kuşatmaları civardaki müslüman emirlikleri de harekete geçirdi. Nitekim Musul emiri Gürboğa, Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk'un emriyle bölgedeki diğer emirlikleri de kendi idaresinde toplayarak Antakya'yı kuşatmakta olan Haçlılara karşı büyük bir ordu hazırladı. Haçlılara karşı harekete geçen bu ordunun içinde diğer emirlerin yanısıra Artukoğullarından Sökmen ve kardeşi İlgazi'nin oğlu Sümeysat emiri Süleyman'da yer alıyordu². Haçlıların askerî gücünü Harim savaşında tecrübe etmiş olan Sökmen, komutanlar arasında yapılan durum toplantısında "Antakya üzerine yürümeden önce Diyarbakır bölgesine giderek buradan toplanacak kuvvetlerle haçlılar üzerine yürüme"yi teklif etti ise de bu kabul edilmedi³. Ancak, Antakya üzerine yürümeden önce kanatlardan gelebilecek herhangi bir tehdidi önlemek isteyen Gürboğa ilk olarak daha önceden haçlıların eline geçmiş olan⁴ Urfa'yı kuşattı. 4-25 Mayıs 1098 tarihleri

¹ İbn el-Adim, *Zübdetü Halep min tarih-i Halep*, II, Sami Dehhan, Dımaşk 1954, s. 132; Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, trk. trc. Hrnt D. Andresyan, Ankara 1987, s. 192 (Ancak Mateos müttefikler arasında Atabeg Tuğtegin'in de adını verir); Willermus Tyrensis (William of Tyre), *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, I, ing. trc., E.A. Babcock-A.C. Krey, Newyork 1943, s. 225-228; Krş. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, trk. trc. Fikret İşıltan, Ankara 1986, s. 173; Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyübi ve Devri*, İstanbul 2000, s. 12.

² Fulcher of Chartres (Fulcherius Carnotensis), *A History of the Expedition to Jerusalem (1095-1127)*, ing. trc. F.R. Ryan, Knoxville 1969, s. 103, 104; İbn el-Kalanisi, *Zeylû Tarih-i Dımaşk*, nşr. Süheyl Zekkar, Dımaşk 1973, s. 218; İbn el-Adim, a.g.e., II, 133; İbn el-Esir, *el-Kamil fi'l-tarih*, X, nşr. Tornberg, Beyrut 1986, s. 276. Krş. Runciman, 191; Erdoğan Merçil-Ali Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara 1995, s. 378; Ali Sevim, "Artukoğlu Sökmen'in Siyasi Faaliyetleri", *Bellekten*, XXVI/103, Ankara 1962, s. 507, 508; a.mlf., "Sökmen", *İA*, X, 764; "Suriye Selçukluları-Haçlı İlişkileri", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, Ankara 1999, s. 91, 92. Krş., Mükrimin Halil Ymanç, "Belek", *İA*, II, 46; Coşkun Alptekin, *Dımaşk Atabekliği (Toğ-Teginliler)*, İstanbul 1985, s. 14; a.m., "Belek", *DİA*, V, 402; Erdoğan Merçil, *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1991, s. 243; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, 1098-1188*, Ankara 1990, s. 54.

³ İbn el-Adim, II, 129; Ali Sevim, "Artukoğlu Sökmen", s. 507; "Sökmen", *İA*, X, 764.

⁴ Haçlılar Antakya üzerine ilerlerken asıl ordudan ayrılan Boudoin du Bolongue idaresindeki küçük bir kuvvet doğuya yönelmişti. Bu sefer esnasında Urfa ermenilerinin çağrısı üzerine bu şehre gelen Boudoin kısa süre içinde şehirdeki hakimiyeti eline geçirerek bölgedeki ilk Haçlı krallığını kurmuştur. Bkz. Runciman, I, 150-163; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, 1098-1188*, s. 18-44.

arasında yapılan ve hiçbir netice vermeyen bu kuşatma, Antakya önlerindeki haçlılara gereken zamanı kazandırmış ve şehir bir ihanet neticesinde 3 Haziran 1098'de haçlıların eline geçmişti. Bu olayın akabinde Antakya önlerine gelen Gürboğa şehri kuşattı. Kuşatma sürerken açlık ve susuzluk nedeniyle iyice bunalan haçlılar kaleden çıkarak bir meydan savaşı yapmaya karar verdiler. 25 Receb 491 / 28 Haziran 1098'de şehir önlerinde yapılan savaş esnasında alınacak bir galibiyetin Gürboğa'nın mevkiini daha da güçlendireceğini düşünen ve onun tarafından kötü muamele görmüş olan bazı emirlerin savaş meydanını terk etmeleri neticesinde müslüman ordusu mağlup oldu. Artukoğlu Sökmen ile Hıms ve Hama emiri Cenahüdevle birlikte bir süre daha mücadele ettilerse de onlar da geri çekilmek zorunda kaldılar. Savaş sırasında Gürboğa'nın ordusunu terk eden müslüman emirlerin bu uygulaması onların haçlı hareketine karşı duydukları iyimser bakış açısını göstermesi açısından çok ilginçtir. Onlar, haçlıları daha önce Bizans ordusunda paralı askerlik yapan, itaatsiz ve yağmacı tutumlarıyla kötü bir etki bırakmış olan Norman ve Franklarla bir tutarak küçümsüyorlardı. Müslümanların haçlıların askerî gücü ve siyasi hedeflerine karşı duydukları bu küçümseme, onların ileride başlarına daha büyük sorunlar açacak olan bu tehlikeye karşı etkili bir şekilde tedbir almalarına engel olmuştur.

Bu savaşın hemen ardından Sökmen kardeşi İlgazi'yi de yanına alarak haçlıların asıl hedefi olan iktaları Kudüs'e çekildi. Haçlıların bölgede meydana getirdiği karmaşadan kendi hesabına faydalanmak isteyen Mısır Fatimileri, vezir el-Efdal b. Bedrû'l-Cemali idaresindeki bir orduyla Kudüs'ü kuşattılar. Sökmen ve İlgazi, amcaları Sevinç ve yeğenleri Yakutî ile 40 gün kadar direndilerse de şehri Fatimî ordusuna teslim etmek zorunda kaldılar (Şaban 491/Temmuz 1098)⁵. Bunun ardından Sökmen Suriye, İlgazi ise Irak tarafına gittiler. Ancak Fatimilerin şehirdeki hakimiyeti de uzun sürmedi. Antakya önlerindeki savaşın ardından Kudüs üzerine yürüyen haçlılar 11 Şaban 491 / 15 Temmuz 1099 günü şehir ele geçirdiler. Tarihçilerden İbn Hallikan "Şehrin idaresi Artukluların

⁵ İbn el-Kalanisi, *Zeylû Tarih-i Dımaşk*, s.221; İbn Hallikan, *Vefeyat el-Ayan*, II, nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1969, s.451; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1993, 140; Merçil, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, s.244; Abdülkerim Özyayın, "Efdal b. Bedr el-Cemali", *DİA*, X, 453. İbn el-Esir (X, 282, 283)de Fatimilerin Kudüs'ü Haçlıların Antakya'yı ele geçirmelerinden sonra çıkan karşılıklardan da faydalanarak ele geçirdiklerini belirtir. Ancak Şaban 489 / Temmuz-Ağustos 1096 tarihini verir. Antakya'nın 1098 tarihinde Haçlıların eline geçtiğinde herhangi bir ihtilaf olmadığına göre İbn el-Esir'de verilen bu tarihin yanlış olması gerekir. Ali Sevim muhtemelen İbn el-Esir'deki bu kayda dayanarak Kudüs'ün Fatimilerin eline geçmesiyle ilgili olarak 1096 tarihini vermektedir. Bkz. Ali Sevim, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, Ankara 1989, s.176; a.mlf., "Artukoğlu Sökmen'in Siyasi Faaliyetleri", s., 504-507; a. mlf., "Sökmen", s.763, 764.

elinde bırakılmış olsaydı, bu müslümanların lehine olacak ve Haçlılar şehri kolay kolay ele geçiremeyeceklerdi" şeklinde bir düşünceye sahiptir⁶.

Antakya kuşatmasının ardından Artuklular ve Haçlılar Serûc'da bir kere daha karşı karşıya geldiler. Bu şehir daha önceden Suriye Selçuklu Meliki Tutuş tarafından Artukoğlu Sökmen'e iktâ edilmişti. O da burayı yeğeni Belek'in idaresine bırakmıştı. Urfa Haçlı Kontluğunun kurulması, daha sonra Gürboğa idaresindeki ordunun Urfa ve Antakya önlerinde uğradığı yenilgiler bölgede yaşayan müslümanları karmaşaya sevk etmişti. Yerli hristiyan ahali ise bundan müslüman hakimiyetinden çıkmak hususunda faydalanmak istiyordu.

Serûc hakimi Belek b. Behram ise herhangi bir destek imkanından yoksun etrafı hristiyan ahali ile çevrili bir durumda kalmıştı⁷. Serûc'un hristiyan ahalisinin Urfa kontu Baudouin'i şehri almak üzere Serûc'a davet etmeleri onu daha da güç durumda bıraktı⁸. Neticede şehri Urfa kontuna bırakmak zorunda kalan Belek, bölgeden ayrıldı (1098). Bu arada Kudüs'ü Fatimilere bırakan Sökmen yeniden Suriye'ye dönmüştü. Serûc'un Franklar tarafından ele geçirildiğini öğrenince etrafına topladığı Türkmenlerle birlikte Belek'i yanına alarak şehir üzerine yürüdü. Serûc önlerinde yapılan ilk savaşı kazanan Artuklular şehre yeniden hakim oldular (Rebiülevvel 494 / Ocak 1101). Ancak şehrin iç kalesi o sırada orada bulunan Urfa başpiskoposu Benedictus'un teşkilatlandığı yerli hristiyanlar tarafından savunulmaya devam edildi⁹. Yapılan savaşta şehrin hakimi Foulcher öldürülmüş, Urfa Kontu II. Baudouin ise önce Urfa'ya oradan da Antakya'ya kaçmıştı. Burada, Sökmen'i Serûc'dan çıkarmak ve hala savunulan iç kaleye yardım etmek üzere takviye toplamaya başlamıştı. Neticede aldığı takviyelerle iyice güçlenen II. Baudouin yeniden Serûc üzerine yürüdü. Sökmen ve Belek, ona mukavemet edemeyerek geri çekildiler. Şehir yeniden haçlıların eline geçti. Haçlılar burada büyük bir katliam ve yağma yaptılar. Kaçıp gidenler hariç kurtulan olmadı¹⁰.

Serûc'un tamamen kaybının ardından, Hısn-ı Keyfa'yı ele geçirmeyi başaran Sökmen, burada Artukluların Hısn-ı Keyfa kolunu kurdu (1102).

Urfa ve Antakya Haçlı kontlukları kuruluşlarından itibaren topraklarını genişletmek çabası içine girmişlerdi. Zira Kudüs krallığının da aralarına dahil

olduğu bu devletlerin ele geçirdikleri topraklarda sağlam bir şekilde tutunabilmeleri Avrupa'dan gelecek takviyelere ve yerli hristiyanların desteğine bağlı idi. Bu nedenle adı geçen bu grupları cezbetmek için toprağa ve paraya ihtiyaçları vardı. İşte Haçlılar bu gereksinimi temin edebilmek için müslüman topraklarına yağma akınları yapıyorlar ve yeni yerler ele geçirmeye çalışıyorlardı. Onların bu çabalarına ilk ve en büyük darbe 1101 senesinde kurulan bu haçlı krallıklarını takviye etmek üzere harekete geçen üç büyük haçlı kuvvetinin I. Kılıç Aslan ve Danişmentliler tarafından birbiri ardına Anadolu'da hezimete uğratılmasıyla vurulmuştu¹¹. Böylelikle Haçlılar çok büyük bir askeri destekten yoksun kalmıştı. Buna rağmen bölge müslümanlarının birbirleriyle olan mücadeleleri ve aralarındaki anlaşmazlıklar Haçlılara taarruz etme imkanı sağlamaktaydı. 1104 senesi içinde Haçlılar, 1101'de kendilerine vurulan darbenin bir benzerini müslümanlara vurmak üzere harekete geçtiler. Musul-Haleb hattının üzerinde yer alan ve Suriye ile doğuyu birbirine bağlayan yol üzerindeki Harran şehri bu hareket için seçilebilecek en doğru hedefti. Harran bu sırada hakimiyeti ele geçirmek isteyen emirlerin rekabetleri ve haçlıların civara yaptıkları ağır yağmalar nedeniyle oldukça güç durumdaydı. Irak, el-Cezire gibi bölgeler, Suriye'de haçlılara karşı savaşmakta olan müslüman emirlerin asker deposu niteliğindediydi. Buranın alınması Suriye müslümanlarını büyük ihtiyaç duydukları bu askeri destekten yoksun bırakabilirdi. Bu gaye ile Urfa Kontu II. Baudouin, Antakya'da bulunan Bohemund ve Tancred'e müracaat edip kendisine yardımcı olmalarını istedi. Tell-Başir kontu Joscelin de birlikleriyle gelerek ona katıldı. Antakya ve Urfa orduları birleştikten sonra Haçlılar Harran üzerine yürüdüler¹². Bu orduda haçlılardan başka, onların askeri alanda istihdam ettikleri Ermeniler ve alınacak ganimetlerden pay almak isteyen hristiyan halktan kimselerde yer almaktaydı. Haçlılar Harran'ı kuşattıkları sırada birbirleri ile mücadele etmekte olan Hısn-ı Keyfa Artuklu emiri Sökmen ve Musul emiri Çökürmüş bu durum üzerine birleşerek Haçlıların üzerine yürüdüler. Re'sülayn'a gelen birleşik müslüman ordusunun mevcudu 10.000 kişiyi

¹¹ Tafsilat için bkz.: Işın Demirkent, "1101 Haçlı Seferi", *Fikret İşıltan'a 80. Doğum yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s. 17-56; Runciman, II, 15-25; James Leo Cate, "The Crusade of 1101", *A History of the Crusades*, I, ed. M.W. Baldwin-K.M. Setton, Pennsylvania 1958, s. 314.

¹² Fulcherius, s. 177, 178; Mateos, s. 223; *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, s. 79; İbn el-Esir, X, s. 374; Willermus Tyrensis, I, 456. Krş. Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi 1098-1188*, s. 88, 89; Turan, s. 144; Sevim, "Artukoğlu Sökmen'in Siyasî Faaliyetleri", s. 515, 516; a.mlf. "Sökmen", *İA*, X, 765. İbn el-Kalanisi (s. 232) ise Sökmen ile Çökürmüş'ün birleşip Urfa üzerine yürümelerinin ardından, Haçlıların bu şehri korumak için bir araya geldiklerini yazarlar. Runciman (s. 34) ve Harold S. Fink ("The Foundation of the Latin States", *A History of the Crusades*, I, ed. K.M. Setton-M.W. Baldwin, Pennsylvania 1958, s. 389)'de onun verdiği bu bilgiyi kabul ederler. Ancak Işın Demirkent (*Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, 1098-1188*, s. 91, 92) ikinci grupta verdiğimiz kaynakların bu konu ile alakalı düştükleri yanlışlıkları çok güzel ve tafsilatlı bir şekilde izah etmiştir.

⁶ İbn Hallikan, a.y.

⁷ *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, ing. trc. A. S. Tritton, s. 76.

⁸ İbn el-Esir, X, 324.

⁹ Mateos, s. 206, 207; *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, s. 76; İbn Kalanisi, s. 224; Azimi, s. 32; Yınanç, s. 469; Runciman, II, 30; Alptekin, s. 402; Turan, s. 143; Sevim, "Artukoğlu Sökmen", s. 509; a. mlf., "Sökmen", a.y.

¹⁰ İbn el-Esir, X, 325.

bulmaktaydı. İki ordu 9 Şaban 497 / 7 Mayıs 1104 günü Belih ırmağı kıyısında karşı karşıya geldiler¹³. Urfa ordusu, müslüman ordusuna ilk elden hucum etmek için saf tutarken, Antakya ordusu da gerektiği zaman duruma müdahale etmek üzere biraz geride kalmıştı¹⁴. Savaş başladığında müslüman ordusu, II. Baudouin ve Joscelin idaresindeki Urfalıları mağlup ederek adı geçen iki kontu esir aldı. Bohemund ve Tancred ise Sökmen'in kuvvetlerinin ve çıkış yapan Harran garnizonunun takibi neticesinde ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldı. Esirlerden II. Baudouin, Çökürmüş'ün elinde kalırken¹⁵, Joscelin ise Sökmen'in hissesine düştü. Savaşın ardından ileri harekâtına devam eden Sökmen, askerlerine savaş sırasında öldürülmüş haçlı askerlerinin kıyafetlerini giydirerek Şabahtan bölgesindeki haçlı kalelerini fethetti.

Belih çayı savaşı haçlı-müslüman mücadelesinde bir dönüm noktasıdır. Sökmen ve Çökürmüş'ün birlikte kazandıkları bu zafer haçlıların yenilmezliği efsanesine son vermiş, onların müslüman topraklarının içlerine doğru daha fazla yayılamayacaklarını göstermişti. Antakya haçlılarının Halep üzerinde kurdukları

¹³ İbn Kalanisi, s.232; İbn el-Esir (X, 273-275) ve Mateos'da (s.223) savaşın geçtiği tarih olarak 497/1104 senesini verirler. el-Azimi'de ise (s.34) Şaban 496 tarihi geçmektedir. Krş. Runciman, II, 34, 35; Demirkent, a.y.; Şeşen, a.g.e., s.13, 14; Sevim, "Artukoğlu Sökmen", s.515-518.

¹⁴ İbn el-Esir (X, 374) bunun bir taktik icabı olduğunu belirtirken. Mateos (s.224); Urfa kontu ve Joscelin'in savaşı tek başlarına kazanabilecekleri düşüncesiyle böyle bir hareket tarzı izlediklerini belirtir.

¹⁵ İbn el-Esir (X, 375) de savaş sırasında Sökmen'in birlikleri tarafından esir edilen Baudouin ve Joscelin'in galipler tarafından paylaşımı ile ilgili olayları tafsilatlı bir şekilde vermektedir. Buna göre: Sökmen'in kaçan düşmanı takibinden faydalanan ve böylesine değerli bir esiri kendi elinde bulundurmamak isteyen Çökürmüş, Baudouin'i Sökmen'in çadırından alarak kendi çadırına getirmişti. Dönüşünde olayı öğrenen Sökmen iki taraf arasında çıkabilecek bir çatışmayı "Müslümanların bu gazadan duydukları sevinç, bizim aramızdaki ihtilafdan dolayı kedere dönmeyin" önlemiştir. Ayrıca kaynaklarda bu iki şahsın nerede esir tutulduğu konusunda da ihtilaf bulunmaktadır. İbn el-Esir'in haricinde Mateos (s.224) da Baudouin'in Musul'a, Joscelin'in Hısn-ı Keyfa'ya götürüldüklerini söyler. Willermus ise (I, 459) sadece onların esir alınıp zincirlerle düşman topraklarına taşındığını bildirir. *Anonim Süryani Vekayinâmesi* (s.80), Süryani Mikhael (s.55, 56) ise onların Musul'da tutulduklarını bildirirler. el-Azimi de(s.34) bu ikisinin Çavlı tarafından 60.000.000 altın karşılığında serbest bırakıldıklarını yazar. Willermus da (I, 474) beş yıllık bir esaretten sonra ikisinin rehinelere vererek serbest kaldıklarını söyler. Fakat İbn el-Esir, X, 460; Mateos, s.234; Süryani Mikhael, s.55, 56; Ebu'l-Farac, *Tarih*, II, trc. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1987, s.348 ; *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, s.80, 81'de Baudouin II ve Joscelin'in ayrı ayrı serbest bırakıldıklarını belirtirler. O halde ilk olarak kaynakların ağırlıklı görüşüne uyarak bu ikisinin ayrı ayrı serbest bırakıldıklarını kabul etmek gerekir. Joscelin'in kim tarafından serbest bırakıldığı konusunda ise İbn el-Esir ve Mateos dışındaki kaynaklarımız bu konuda zaman zaman kendi içlerinde yanlışlığa düşmektedir. Dolayısıyla burada ilk iki kaynağın verdikleri bilgileri yani Joscelin'in Artukluların elinde, Baudouin'in ise Musul'da esaret günlerini geçirdiklerini söylemek daha doğru olacaktır. Krş. Fink, s.389, 390; Runciman, II, 91, 92; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, 1098-1188, s.115; Turan, s.144.

baskı da bir müddet için gevşemişti. Ancak galiplerin savaşın hemen ardından ittifakı bozmaları, belkide bu sırada kolayca alınabilecek olan Urfa'nın fethini engellemiştir.

Belih çayı zaferi, haçlılara karşı savaşan İslam aleminde Sökmen'e büyük ve haklı bir şöhrat kazandırmış kendisi bir kurtarıcı gözüyle görülmeye başlanmıştı. Nitekim, haçlılar tarafından uzun süredir muhasara altında tutulan Trablus şehri, onu kendilerine yardım etmeye çağırıyorlardı. Aynı sıralarda Dımaşk hakimi Tuğtekin de ağır bir hastalığa yakalanmış ve ölümünden sonra şehrin haçlıların eline düşmesinden korktuğu için Sökmen'i Dımaşk'ta yönetimi devralmaya davet etmişti..Sökmen her iki çağrıya da cevap vermek üzere harekete geçti. Ancak, Karyeteyn denilen yere geldiği sırada yakalandığı difteri hastalığından kurtulamayarak vefat etti (Safer 498 / 1104 Ekim). Naaşı Hısn-ı Keyfa'ya getirilerek burada defnedildi.

Artukoğlu Sökmen, Haçlıların gelişinden itibaren onlara karşı yapılan hemen hemen bütün mücadelelere katılmıştı. Üstün komuta yeteneklerinin yanında, kendisini Haçlılara karşı savaşa adanmış bir gazi olarak dikkati çekmişti. Ölümünden sonra Artuklu ailesinin başına Mardin Artuklularının kurucusu olan kardeşi İlgazi geçmiştir.

Kudüs'ün Fatimiler tarafından alınmasının ardından Artukoğlu İlgazi'nin Irak taraflarına gitmesinden yukarıda bahsetmiştik. İlgazi burada Berkyaruk ve Muhammed Tapar arasındaki taht mücadelelerine karışmış ve bunlardan Muhammed Tapar adına bir süre Bağdat şihneliği görevini yürütmüştü¹⁶. 1105 senesinde bu görevden azledilmesinin ardından el-Cezire'ye geldi. Daha sonra ağabeyi Sökmen'in ölümüyle onun yerine geçmiş olan oğlu İbrahim'in elinden Mardin ve çevresini alarak Artukluların Mardin kolunu kurdu. Böylelikle Haçlılar, bir önceki görevi nedeniyle o zamana kadarki haçlı-müslüman mücadelelerinde yer alamayan İlgazi'nin şahsında kendilerine kuvvetli bir rakip bulmuş oluyorlardı. Ağabeyi Sökmen gibi dirayetli ve cesur bir komutan olan İlgazi, Türkmenler üzerinde de büyük bir nüfuza sahipti. Sonraki yıllarda haçlılarla yaptığı mücadelelerde Türkmenlerden geniş ölçüde faydalanmış ve Haçlılara büyük darbeler indirmiştir. Ancak tüm bu özelliklerine rağmen yeri geldiğinde de onlarla ittifak yapmaktan kaçınmamıştır. Nitekim, onun Haçlılarla ilk münasebeti böyle dostane şartlar altında gerçekleşmiştir.

Belih çayı savaşında Sökmen'in eline esir düşen Tell-Başir hakimi Joscelin, onun ölümünün ardından İlgazi'nin eline geçmişti. İlgazi, bu sırada yeni ele

¹⁶ Tfs. için bkz.; Ali Sevim, "Artukoğlu İlgazi", *Belleten*, XXVI/104, Ankara 1962, s.651-658.

geçirdiği Mardin ve civarındaki hakimiyetini güçlendirmek ve Joscelin'in şahsında kendisine güçlü bir müttefik kazanmak amacıyla¹⁷ onu 20.000 dinar fidye karşılığında serbest bıraktı.

İlgazi bunun ardından uzun bir süre Mardin ve civarında hakimiyetini sağlamlaştırmakla ve Kuzey Suriye müslümanları arasında geçen mücadelelerle ilgilendi. 19 Mayıs 1107'de Kılıç Arslan ve Çavlı Sakavu arasında meydana gelen Habur savaşında Çavlı'nın saflarında yer aldı.

Geçen bu süre içinde Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Haçlılara karşı izlediği politikada da bir takım değişiklikler olmuştu. Ağabeyinden sonra başa geçen Muhammed Tapar, onun aksine haçlıların İslam dünyası için ortaya koydukları tehlikenin farkında idi. Çavlı'nın yerine Musul'a tayin ettiği Mevdud'a bölgedeki diğer emirlerle birlikte haçlılar üzerine seferler düzenlemesini emretti(1109). Bu İlgazi için de, o zamana kadar haçlılara karşı sürdürdüğü dostluk politikasının terki anlamına geliyordu. 1109, 1111, 1112 ve 1113 senelerinde Mevdud idaresinde düzenlenen seferlere İlgazi, bizzat veya oğlu Ayaz idaresinde gönderdiği kuvvetlerle iştirak etti. Ancak bu seferlerden Haleb üzerindeki haçlı baskısının bir süre için gevşemesi, haçlı krallıklarının arazisine yapılan ağır yağma akınları ve 1113'de Taberiye'de kazanılan sınırlı bir başarı haricinde etkin bir kazanç elde edilemedi. Mevdud'un 1113'de batıniler tarafından Dimaşk'da şehit edilmesi üzerine onun yerine Aksungur el-Porsuki görevlendirildi. İlgazi, Aksungur tarafından düzenlenen 1114'deki sefere de oğlu Ayaz tarafından komuta edilen bir birlik göndermişti. Fakat, onun bizzat gelmeyeşine kızan Aksungur, Ayaz'ı tutuklattı¹⁸. Bununla da yetinmeyerek Mardin ve civarını yağmalattı. Selçuklu kumandanının bu hareketi İlgazi'yi son derece öfkelenmişti. Derhal harekete geçerek Hısn-ı Keyfa hakimi olan yeğeni Davud b. Sökmen'i kendisiyle birlik olmaya ikna etti. Diğer yeğeni Belek de idaresindeki kuvvetlerle ona katıldı. İki yeğenin haricinde ordusunu Türkmenlerden aldığı takviyelerle iyice güçlendiren İlgazi, Aksungur'un üzerine yürüdü. Yapılan savaş neticesinde Aksungur mağlup edildiği gibi, onun yanında bulunan Selçuklu şehzadesi Mesud da esir edildi. Ancak, sultan'dan çekinen İlgazi onu derhal serbest bıraktı. Ayaz esaretten kurtarıldı.

¹⁷ Joscelin'in o dönem içinde cesareti ve kahramanlığı ile müslümanlar arasında bile büyük ün kazanmıştı. Onunla ilgili olarak bkz., Süryani Mikhael, *Vekayinâme*, T.T.K. kütüphanesi, s. 55, 56; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, 1098-1188*, s.9-100.

¹⁸ Herhalde Aksungur, İlgazi'nin Haçlılarla olan yakın ilişkisi dolayısıyla bu tarz bir harekete girişmiş olmalıdır. bkz. Sevim "Artukoğlu İlgazi", s.666, İbn el-Esir, X, 505, 506; Runciman, II, 106.

Aksungur'a karşı giriştiği bu hareket her ne kadar haklı nedenlere dayansa da, İlgazi'yi sultana karşı açıkça asi durumuna düşürmüştü. Dolayısıyla sultanın kendisine karşı girişebileceği muhtemel bir cezalandırma hareketine karşı yeni müttefikler bulunması gerekiyordu. Bu da onun yeniden haçlılarla yakınlaşmasına neden oldu. İlgazi ilk önce kendisi gibi sultanın öfkesinden çekinen Dimaşk hakimi Tuğtekin ile bir ittifak yaptı¹⁹. İki müttefik daha sonra Antakya hakimi Roger ile görüşerek onu da ittifaklarına dahil etmeyi başardılar. İlgazi daha sonra kuvvetlerini toplamak üzere Mardin'e hareket etti. Ancak yolda Selçuklu sultanına bağlı Hıms emiri Kırhan b. Karaca tarafından baskına uğratılarak esir edildi. Bir süre Hıms'da esir tutulan İlgazi, şehrin hakiminin sultandan beklediği yardımı alamaması üzerine oğlu Ayaz'ı yerine rehlin bırakarak kurtulmaya muvaffak oldu.

Selçuklu ordusunun beklenen ileri hareketi Ramazan 508 / Şubat 1115 tarihinde başladı. Bu orduya Hemedan valisi Porsuk b. Porsuk kumanda etmekteydi. Bu hareket üzerine İlgazi, Tuğtekin ve müttefikleri Efamiye kalesi önlerinde bir araya geldiler. Kudüs kralı I. Baudouin ve Trablus hakimi Pons'da kuvvetleriyle birlikte onlara katıldılar. Müttefiklerin toplam gücü 12.700 süvari ve yayaya ulaşmıştı. Ancak Selçuklu ordusunun direkt olarak bunların üzerine yürümek yerine el-Cezire'ye dönmesi tehlikenin geçtiğini düşünen müttefiklerin dağılmasına neden oldu. Onların dağıldığı haberini alan Porsuk yeniden harekete geçerek Haçlılara ait Kefertab ve Efamiye'yi aldı. Ardından ordusunun ikmalini sağlamak ve Haleb'i teslim almak üzere civara birlikler çıkardı. Onun bu şekilde zayıflamasını dikkatle takip eden Antakya hakimi Roger, Selçuklu ordusunu 23 Rebiülahir 510 / 12 Eylül 1115'de Tell-Danis'de ağır bir mağlubiyete uğrattı²⁰. Böylelikle İlgazi, Franklarla olan ittifakı sayesinde Sultan'ın öfkesinden kurtulmuş oluyordu. Ancak bunun menfi neticeleri de kısa zamanda kendini gösterdi. Tell-Danis'de alınan mağlubiyetin ardından Sultan Muhammed Tapar, haçlılara karşı düzenlenen bu seferlere son vermek zorunda kaldı. Artık Franklarla mücadele etme görevi hala birbirleriyle tam bir uzlaşma sağlayamamış olan Kuzey Suriye'deki müslüman emirlere kalıyordu. Haçlıların kazandığı bu başarı bölgedeki güç ve prestijlerini doruk noktasına çıkarmış ve Runciman'ın da tabiriyle²¹ bölgede onların lehine bir denge oluşmuştu. Franklar bu zaferin meyvelerini, o sırada karışıklık içinde bulunan Haleb'i tazyik ederek sömürmeye devam ettiler.

¹⁹ Tuğtekin, Atabeg Mevdud'un Dimaşk'da öldürülmesi olayının kendisine nisbet edilmesinden dolayı sultandan çekinmekteydi (bkz. İbn el-Esir, X, 503). Krş. K. Sussheim, "İlgazi", EI, III, 1118; a.m., "İl-gazi", IA, V/II, 965; Runciman, II, 108; Şeşen, s.17.

²⁰ İbn el-Adim, II, 176; *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, s.86; Willermus, I, 503-505; İbn el-Esir, X, 509-511; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s.234, 235; Şeşen, a.y.; Fink, s.404.

²¹ Runciman, II, 111.

Haleb, Kuzey Suriye'nin en önemli şehirlerinden birisi idi. Kuzey Suriye Selçuklu Melikliğinin (muhtemelen 1071-1117) merkezi olan şehir, bölgeye gelen Haçlıların daima ele geçirmek istedikleri bir yer olmuştur. Bu nedenle de sürekli olarak onların baskısına maruz kalmıştır²². Haçlıların bu tazyikinden komşu müslüman hükümdarların yardımları, birleşik müslüman ordularının Haçlılar üzerine düzenledikleri seferler v.s. etkenler sayesinde kurtulmayı başarmıştı. Ancak, Haleb hükümdarı Rıdvan'ın 1113 senesindeki ölümü, onun tüm gayretiyle ayakta tutmaya ve Haçlılara karşı korumaya çalıştığı şehrin durumunu iyice kötüleştirdi. Rıdvan'dan sonra yerine geçen oğulları Alparslan (1113-1114) ve Sultan-şah (1114-1117/1118) da çocuk yaşta ve tecrübesiz olduklarından dolayı idare Lülü ve Yaruksaş gibi hacib ve emirlerin eline geçti. Bunların idarî alanda gösterdikleri başarısız yönetim ve uyguladıkları baskıcı politika Haleb'i tam bir keşmekeş içine düşürdü. Buraya bağlı yerlerin bir çoğunun Haçlılar tarafından ele geçirilmesi ve bunların tazyiki iktisadî hayatı da tamamıyla felç etmişti. Şehri bu durumdan kurtarmak üzere Aksungur el-Porsuki, Dımask emiri Tuğtekin gibi dönemin güçlü isimleri Haleb'e davet edilirse de Hacib Lülü'nün kuşkucu siyaseti nedeniyle bundan da bir sonuç alınamadı. Hatta o, bu isimlere karşı zaman zaman Haçlılarla bile ittifak yapmaktan çekinmemişti. Lülü'nün 1116 senesinde öldürülmesi ve hemen ardından Emir Yaruksaş'ın bertaraf edilerek yönetime Ebu'l-Meali el-Muhsin b. el-Mulahhi'nin getirilmesine rağmen durumda bir değişiklik olmadı. Neticede Haçlıların baskıdan iyice bunalan ve iktisadî açıdan yokluk içindeki Halebliler çareyi İlgazi'yi şehre davet etmekte buldular. Bunun üzerine şehre gelen İlgazi, Sultan-şah'ı ve kızkardeşini hapsederek Kuzey Suriye Selçuklu Devletine fiilen son verdi(1117/1118)²³. Daha sonra, ilk iş olarak Melik Rıdvan'ın bırakmış olduğu hazineyi kendi zimmetlerine geçiren hadimlerin mallarını müsadere ettirdi. Dımask emiri Tuğtekin ile Haçlılara karşı bir ittifak yaptı. Fakat, şehirde beklediğinden de kötü bir durumla karşılaştığından Haçlılarla kısa süreli bir mütareke yaptı. Ardından asker toplamak üzere Mardin'e döndü.

513/1119 senesinde Antakya Haçlılarının Haleb'e bağlı Buza'a'yı alarak şehri kuşatan çemberi iyice daraltmaları İlgazi'nin harekete geçmesine neden oldu. 40.000 kişiyi bulan ordusuyla²⁴ Sence ve Bedaye üzerinden Fırat'ı geçti. Bitlis ve Erzen emiri Togan Arslan da onunla birlikteydi. İlgazi, Tuğtekin'e de

²² Tfs. bkz. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s.189-220; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, s.378-394; Fink, s.404, 405.

²³ Sevim, a.g.e., s.238; a.m.f., "Artukoğlu İlgazi", s.672; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, s.403, 404; Sussheim, a.y.; Şeşen, a.y.

²⁴ İbn el-Adim, II, 187 ; Bu rakam İbn el-Esir'de (X, 554) 20.000, Urfalı Mateos'da (s.264) 80.000 olarak verilir. Fulcherius ise (s.228), Tell-Danis'deki karşılaşma öncesinde Türk ordusunun sayısını 20.000 olarak verir.

haber göndererek kendisiyle birleşmesini istedi. Bu arada Antakya hakimi Roger de Kudüs kralı II. Baudouin ve Trablus kontu Pons'u yardıma çağırmişti. İlgazi, Fırat'ı geçmesinin ardından haçlı topraklarına yağma maksadıyla birlikler gönderdi. Kınnesrin'de karargah kurdu (Safer 513/Mayıs-Haziran 1119). İlgazi'nin ordusuna bağlı birliklerin yaptıkları akınlar Antakya hakimi Roger'i de harekete geçirdi. Kralın yardıma gelmesine kadar Antakya'da kalması gerektiği şeklindeki bütün uyarılara rağmen ordusuyla birlikte şehirden çıkarak Tell-Afrin (Tell-Akrabin) denilen yerde karargah kurdu (Rebiülevvel 513/Haziran 1119). Burası stratejik açıdan son derece savunmaya elverişli idi. Gerekli savunma tertibatını alan Roger, İlgazi'nin hareketini geciktirmek amacıyla ona "Sen benim üzerime gelmek için kendini yorma. Ben senin üzerine geliyorum" şeklinde haber gönderdi²⁵. Haçlı ordusundaki casusları vasıtasıyla, onların hareketlerini konusunda yakından bilgi sahibi olan İlgazi ise, Kudüs kralı idaresindeki takviye birlikleri yetişmeden Roger ile temasa geçmeye karar verdi. Bu sırada Dımask emiri Tuğtekin de henüz kendisine katılmamıştı. İlerleyen Türk ordusu 16 Rebiülevvel / 27 Haziran gecesi Haçlı ordusunu her taraftan kuşattı. 28 Haziran sabahı dört bir taraftan kuşatıldığını gören Roger, ordusunu savaş düzenine koyarak Türk ordusunun üzerine saldırdı. İlk anda başarı sağlayan Antakya birlikleri, Türk birliklerinin yoğun ok atışı sayesinde durduruldu. Daha sonra saldırıya geçen Türk ordusu Haçlıların büyük kısmını kılıçtan geçirerek, bir kısmını da esir aldı (17 Rebiülevvel 513 / 28 Haziran 1119)²⁶. 700'ü ağır teçhizatlı süvari, 4000 yayadan oluşan toplam 4.700 kişilik²⁷ Haçlı ordusundan 20 kişi hariç kutulan olmadı. Öldürülenler arasında Antakya Hakimi Roger de bulunuyordu. Kazanılan zaferin hemen ardından İlgazi ordusunu küçük birlikler halinde Antakya toprakları üzerine gönderdi. Bu arada Roger'in yardımına gelmekte olan Kudüs kralı ve Trablus kontu, mağlubiyet haberini alınca, sahihsiz ve korumasız kalmış Antakya'ya yöneltiler. Şehre giren Kral II. Baudouin burada gerekli savunma tertibatını alıp, yönetim ile ilgili yeni düzenlemeler yaptıktan sonra yanındaki 700 süvari ile²⁸ şehirden çıkarak İlgazi'nin üzerine yürüdü. Bu arada Zerdana ve Esarib'i ele geçiren İlgazi, yanındaki Türkmenlerin büyük çoğunluğunun aldıkları ganimeti yeterli görüp yurtlarına dönmeleriyle önemli bir güç kaybına uğramıştı. Kralın, Antakya'dan

²⁵ İbn el-Esir, a.y.

²⁶ Fulcherius, s. 227; el-Azimî, s. 42; *Anonim Süryani Vekayinümesi*, s. 88; Mateos, a.y.; İbn el-Adim, II, 188, 189; Süryani Mikhael, s. 81; Willermus, I, 528-531. Krş. Runciman, II, 122, 123; Sevim, "Artukoğlu İlgazi", s. 675, 676; Fink, s. 405; R.L. Nicholson, "The Growth of the Latin States, (1118, 1144). *The History of the Crusades, I*, ed.K.M. Setton-M.W.Baldwin, Pennsylvania 1958. s. 413; Merçil, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, s. 246; Sussheim, a.y.; Şeşen, a.y.

²⁷ Runciman, II, 123. Bu rakam İbn el-Adim'de (II, 189) 15.000 ve İbn el-Esir'de (X, 554, 555) 12.000 olarak verilse de bu rakam mübalağalıdır.

²⁸ Fulcherius, s. 228.

çıkıp Tell-Danis'e yöneldiğini öğrenince, yanındaki Tuğtekin ve Togan Arslan ile birlikte, onunla karşılaşmak üzere bu mevkiye yöneldi. İki taraf arasında 4 Rebiülevvel / 15 Haziran günü yapılan savaştan kesin bir netice çıkmadı²⁹. Baudouin, Türklerin şiddetlenen hücumları karşısında kuvvetlerini daha fazla yıpratmamak için Burc-i Hab müstahkem mevkiine geri çekildi. İlgazi de durumu daha fazla zorlamayarak Haleb'e döndü. İslam kaynakları³⁰ zaferin müslümanlarda, yerli hristiyan ve haçlı kaynakları³¹ ise haçlılarda kaldığını belirtirler. Zira burada kazanacağı kesin bir zafer neticesinde İlgazi'nin, başta Antakya olmak üzere civardaki haçlı kale ve şehirlerini alması için önünde hiç bir engel kalmıyordu. Ancak biz onun bu savaşın hemen ardından kuvvetleriyle Haleb'e çekildiğini biliyoruz. Dolayısıyla Türk ordusunun, Haçlı kuvvetlerini yıpratmasına rağmen kesin bir başarı elde edemediği ve kendi yıpranmışlıklarını da göz önüne alarak Haleb'e döndüklerini söylemekte hiç bir beis yoktur. Kral Baudouin de, Bûrc-i Hab'a çekildikten sonra herhangi bir faaliyete girişmemiştir. Daha sonra İlgazi'nin, Haçlılarla barış yaparak asker toplamak üzere doğuya gitmesi de ortada bir dengenin varlığına işaret etmektedir.

Tell-Afrin (Tell-Akribin) ve Tell-Danis savaşlarını bir arada değerlendirecek olursak, söyleyebileceğimiz ilk şey İlgazi'nin bu savaşların ilkinde düşmana vurduğu müthiş darbenin sonunu getiremediğidir. Onun savaştan sonra kuvvetlerini parçalar halinde Haçlı topraklarına yayması, o sırada savunmasız olan Antakya'nın da muhtemel fethini engellemiş oldu. Türk ordusunun bu dağınlığından ve Türkmenlerin yurtlarına dönmelerinden faydalanan Kral II. Baudouin hemen Antakya'ya giderek gerekli önlemleri alabilmiştir. Tell-Danis savaşıyla da kendi aleyhlerine oldukça bozulan dengeyi yeniden eşitlemeyi başarmıştır. Dolayısıyla İlgazi'nin Tell-Afrin (Tell-Akribin)'de kazandığı zafer haçlıları insan gücü açısından oldukça hırpalamasına rağmen, zaferin meyvelerinin toplanmasında oldukça ihtiyatsız ve plansız davranıldığı için bir netice vermemiştir.

İlgazi'nin Haleb'den ayrılması üzerine Haçlılar yeniden bu şehri sıkıştırmaya başladılar. II. Baudouin, Zûr, Kefernuam, Sermin ve Maarratü Misreyn'i alırken, Urfa Kontu Joscelin de Menbic, el-Nakira ve Vadiyü'l-Batnan'ı yağmaladı.

²⁹ Urfalı Mateos, s.265.

³⁰ İbn el-Adim, II, 191, 192; el-Azimî, s.42.

³¹ Anonim Süryani Vekayinâmesi, s.88; Fulcherius, s.229, 230.; Willermus, I, 532-535. Krş. Nicholson, s.414.

İlgazi 514 senesinde Türkmenlerden derlediği yeni kuvvetlerle bölgeye geldi. Dimaşk hakimi Tuğtekin de kuvvetleriyle gelerek onunla birleşti. Birleşik Türk ordusu Tell-Danis'e doğru harekete geçerek burada karargah kurmuş olan Haçlıları kuşattılar. Ancak iki taraf arasında herhangi bir savaş meydana gelmedi. Haçlılarla yaptığı barış anlaşmasının ardından İlgazi yeniden Mardin'e döndü. İbn el-Adim'de tafsilatıyla verilen bu anlaşmaya göre³²: el-Maarra, Kefertab, Cebele, el-Bâre, Cebel-i Summak'dan bir kısım arazi Hâb'ın vergisi, Leylun'dan bir kısım arazi, Tell-Ağdı'nın vergisi, Azaz'dan bir kısım arazi ve buranın vergisi haçlılara bırakıldı. Dönemin en güçlü siyasî ve askerî simalarından biri olan İlgazi'nin, Haçlıların Haleb üzerindeki baskısını kırmak üzere birbiri ardına yaptığı teşebbüslerin başarısızlığa uğraması, şehrin askeri ve ekonomik yönden yıllardır içine düştüğü kötü durumu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Haleb'in içinde bulunduğu bu kötü durum dolayısıyla İlgazi, buradan ekonomik ve askerî yönden pek fazla şey bekleyemezdi. Bu nedenle sürekli olarak Haçlılarla barış yenileyip, Mardin ve civarından asker toplamak ihtiyacı hissediyordu. Toplanan bu askerlerin büyük bir çoğunluğunu Türkmenlerin oluşturması da, onun için ayrı bir sorun teşkil ediyordu. Zira Türkmenler yeterli ganimeti almaları veya biraz zorlanmaları halinde savaş meydanlarında fazla kalmayarak yurtlarına geri dönüyorlardı. İlgazi kalıcı bir başarının, ilk olarak Haleb'in ekonomik durumunun düzeltilmesinden geçtiğinin farkında idi. Bu nedenle Haleb'de aşırı şekilde artmış olan vergileri düşürerek, bunu bir levha halinde Haleb camiinin kapısına çiviletti³³. Oğlu Süleyman'ı şehre naib olarak atadı. Haleb reisliğine ise Mekki b. Kurnas'ı tayin etti. Ardından asker toplamak üzere yeniden Mardin'e döndü.

Haçlılar, Haleb'in içinde bulunduğu durumun yeterince farkında idiler. Bu sebeble anlaşmaya uymakta fazla ısrarcı olmadılar. II. Baudouin ve Joscelin, Haleb'e bağlı yerleri yağmalamaya başladılar. İlgazi ise, Irak Selçuklu Meliki Tuğrul'un da çağrısıyla o sırada kuzeyde müslümanlar aleyhine belirmeye başlayan Gürcü-Kıpçak tehlikesini bertaraf etmek üzere yanındaki Dübeys ile birlikte bu tarafa yönelmiş bulunuyordu. 1121'de Did-Gorni'de yapılan savaşta mağlup olarak perişan bir halde geri çekilmek zorunda kaldı³⁴. Gürcüler karşısında alınan bu mağlubiyetin etkileri Haleb'de de hissedildi. Süleyman, babasının aldığı bu mağlubiyetten kendi istiklalini elde etmek hususunda

³² İbn el-Adim, II, 196.

³³ İbn el-Adim, II, 192.

³⁴ Tfs. bkz. Turan, s.148-150; Aydın Usta, "XIII. yy'daki Moğol İstilasına Kadar Kıpçakların Kafkasya'daki Faaliyetleri", *Tarih, Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, sayı: 154, Ekim 1999, s.38, 39.

faydalandı. Haçlılar ise, onun tecrübesizliğinden faydalanarak Haleb üzerindeki baskılarını arttırdılar.

Ancak İlgazi, tüm bu olumsuzluklara rağmen çabucak güçlerini toparlayarak oğluna boyun eğdirmeyi başardı. Onun yerine Haleb'e yeğeni Bedrüddevle Süleyman b. Abdülcabbar b. Artuk'u tayin etti. Ardından diğer yeğeni Belek ile birlikte Haçlıların üzerine yürümek üzere asker toplamaya girişti. İlgazi'nin beklenen ileri hareketi 17 Rebiülahir 516 / 25 Haziran 1122 tarihinde başladı. Nehri geçen İlgazi, Haçlıların eline geçmiş olan Zerdana'yı kuşattı³⁵. Dımaşk hakimi Tuğtekin de, onunla birleşti. Şehrin hakimi II. Baudouin'den yardım istemek üzere onun yanına gitti. Baudouin ise bu sırada kendisine isyan etmiş olan Trablus hakimi Pons'un bu hareketini bastırmakla uğraşmaktaydı. Trablus hakimiyle kendine tabi olması konusunda yeniden anlaşılardan sonra ordusunu toplayarak kuzeye yöneldi. Haçlılar el-Deyr yakınlarında karargah kurdular. Haçlıların yaklaştığı haberini alan İlgazi ve Tuğtekin, Zerdana önlerinden ayrılarak, onların üzerine yürüdüler. İki taraf arasında herhangi bir mücadele meydana gelmedi. Zira Haçlılar buldukları güvenli mevkiden ayrılarak, İlgazi'nin kuvvetleriyle çarpışma konusunda fazla istekli değildi. Bu sırada İlgazi, çok miktarda kurutulmuş et, yeşil ceviz, karpuz v.s. meyve yediğinden dolayı rahatsızlanarak Haleb'e döndü³⁶. II. Baudouin de kuvvetleriyle Antakya'ya döndü. Belek'de kendi topraklarına dönmek üzere ayrıldı. İşte tam bu sırada sonuçsuz biten bir seferin, durumunu bir anda değiştirecek bir olay meydana geldi. Belek'in geri döndüğü sıralarda Urfa Kontu Joscelin ve yeğeni Galeran yanlarındaki bir miktar kuvvetle birlikte Seruc civarında bulunuyorlardı. Bunlar, Belek'in dönüş haberini alınca onunla karşılaşmak üzere harekete geçtiler. İki taraf Seruc yakınlarında karşı karşıya geldiler³⁷. Yağan yağmurun neticesinde bataklık haline gelmiş olan savaş

³⁵ Runciman (II, 133); İki taraf arasındaki bu savaşın İlgazi tarafından çıkarıldığını belirtir. Ona göre Baudouin, bunu haber alınca inanmak istememişti. Zira O, İlgazi ile bir anlaşma yapmış ve onun gibi bir asilzadenin bu anlaşmaya uyacağını ummaktaydı. Ancak Runciman, Haçlıların İlgazi'nin bölgeden ayrılmasının hemen ardından giriştikleri yağmaları ve anlaşmayı bozmalarını gözardı etmektedir. Nitakim İbn el-Adim (II, 197), Haçlıların bu hareketinin ardından İlgazi'nin Haleb valisinin "Necmeddin aradaki barışa güvenerek bu yerleri askersiz bıraktı" şeklindeki şikayetine yağmaları yapan Joscelin üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını söyleyerek karşılık vermiştir. Ancak, Urfa Kontluğunun, Kudüs Krallığının tabi olduğu düşünülürse böyle bir şeyin gerçekleştiği pek açık bir şekilde görülmektedir.

³⁶ İbn el-Adim, II, 205.

³⁷ Fulcherius, s. 237; İbn Kalanisi, s. 330; İbn el-Adim, II, 206; Süryani Mikhael, s. 72. *Anonim Süryani Vekayinamesi*, (s. 90) bu yerin adını Haig olarak verirken buranın Urfa'ya bağlı olduğunu belirtir. Mateos (s. 271) Urfa'ya bağlı Taftil adlı köyünün adını verir. İbn el-Esir (X, 593) ise savaşın geçtiği yer ile ilgili bilgi vermezken Belek'in, Urfa'yı kuşatmasının ardından oradan ayrıldığını, Joscelin ve Galeran'ın bundan sonra ona saldırdıklarını ve Belek tarafından

meydanında ağır teçhizatları neğeniyle tüm manevra kabiliyetlerini yitiren Haçlılar, Belek'in kuvvetlerince mağlup edildi (Receb 516 / Eylül-Ekim 1122). Joscelin ve Galeran'ın yanısıra 60 kadar süvari esir edildi. Belek ilk olarak esirlerden ellerindeki yerlerin kendisine teslimini istedi. Joscelin ve Galeran bunu kabul etmediler. Bunun üzerine Belek, onları Harput kalesinde hapsetti. Joscelin ve Galeran'ın esir edilmesi, bu ikisinin yaptığı ağır yağma akınlarından iyice bunalmış olan Haleb içinde rahatlatıcı bir etken oldu.

İlgazi ise, hastalığını dolayısıyla gitmiş olduğu Haleb'den Mardin'e gitmek üzere yola çıktı. Ancak yolda, Meyyafarikin'e bağlı Aculeyn denilen köyde vafat etti (Ramazan 516 / Kasım 1122). İlgazi'nin ölümü üzerine elindeki yerler oğulları ve yeğenleri arasında paylaşıldı. Bu paylaşımında; Meyyafarikin büyük oğlu Süleyman'ın, Mardin diğer oğlu Timurtaş'ın, Haleb yeğeni Bedrüddevle Süleyman'ın, Harran'da Belek'in payına düşmüştü. Haçlılar da, İlgazi gibi kudretli bir düşmanın ölümünün ardından Artuklular arasında doğan otorite boşluğundan faydalanmak üzere hemen harekete geçerek, Haleb'e bağlı yerleri yapmalamaya giriştiler. Yeniden başlattıkları bu yağma hareketleri Haçlılar için hiç umulmadık bir sonla neticelendi. Kral II. Baudouin, 19 Safer 516 / 29 Nisan 1122 tarihinde çıktığı bir akın sırasında kendisini yakından takip etmekte olan Belek'in kuvvetlerince Gerger yakınlarında Sence Köprüsü civarındaki Uruş denilen yerde esir edildi³⁸. Kral daha önce esir ettiği Joscelin ve Galeran'ın da hapiste tutulduğu Harput kalesine gönderildi. Belek, Haçlılara peşpeşe vurduğu bu iki darbenin ardından yeni bir harekate girişmeden evvel içteki durumu düzeltmek üzere harekete geçti. 2 Cemaziyevvel 517 / 28 Haziran 1123 tarihinde Haleb'i ele geçirdi. Artuklu ailesinin diğer üyeleri de onun liderliğinde birleşmeyi uygun gördüler. Bu şekilde içteki durumunu sağlamlaştıran Belek, Haçlılara karşı daha kuvvetli bir şekilde hareket etme imkanına da sahip oluyordu.

Belek, Haçlı topraklarına yapacağı bir seferin öncesinde Harput'dan gelen beklenmedik bir haber üzerine buraya yönelmek zorunda kaldı. Yukarıda onun,

esir alındıklarını bildirir. Ancak burada bahsedilen Belek'in Urfa kuşatması vakası pek mümkün görünmemektedir. Zira Mateos'da (a.y) Belek'in yanındaki süvarilerin sayısı 800 olarak verilmektedir. Bu kadar az bir kuvvetle, hiçbir kuşatma aracı olmaksızın Belek'in, Urfa'yı kuşatması da mantıksız görünmektedir. Krş. Runciman, a.y.; Yınanç, a.g.m., 470; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi 1118-1146*, Ankara 1987, 29-32; Nicholson, s. 418; C. Cahen, "Balak", *EI*, II, 983; Şeşen, 18..

³⁸ Fulcherius, s. 239, 240; İbn Kalanisi, s. 332; Mateos, s. 272, 273; İbn el-Adim, II, 211; Azimi, s. 46; Willermus, I, 540; *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s. 51, 52; Süryani Mikhael, 72, 73; İbn el-Esir, X, 613. Krş. Runciman, II, 134; Yınanç, "Belek", a.y.; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi II*, 35-37; Alptekin, "Belek", *DİA*, V, 403, Cahen, a.y.; Nicholson, s. 419; Şeşen, a.y.

Baudouin ve Joscelin'in de içlerinde bulunduğu Haçlı reislerini Harput'da tuttuğundan bahsetmiştik. Urfa kontu Joscelin, Ermenilerle ilişkilerini her zaman iyi düzeyde tutmuştu. Harput'da hapiste bulunduğu zaman içinde de civardaki ermenilerle irtibat kurmaya muvaffak oldu. Ermenilerden bir grup kimliklerini gizleyerek Harput kalesine girmeyi başardılar. Bunlar kalede bulunan zayıf garnizonu etkisiz hale getirerek esirleri kurtardılar³⁹. Ancak Baudouin, hiç umulmadık bir şekilde esaretten kurtulmasına rağmen, bir anda hakimi durumuna geldiği Harput şehrini bırakmak istemedi. Bunun üzerine Haçlılar aralarında, Joscelin'in kaleden çıkıp yardım getirmesine kadar burada kalıp üzerlerine gelecek kuvvetlere karşı direnmeyi kararlaştırdılar. Bu karar uyarınca Joscelin, yanındaki üç ermeni ile birlikte kaleden çıktı. Onun, Harput'tan ayrıldığı sıralarda Haleb'de bulunan Belek de durumu öğrenmiş bulunuyordu. Urfalı Mateos'un tabiriyle⁴⁰ bir kartal süratiyle hareket edip, on beş günde oraya yetişti. İlk olarak Baudouin'e kaleyi teslim etmesi şartıyla sağsalim ülkesine dönmesini teklif etti⁴¹. Ancak Baudouin bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine kuşatmaya girişen Türk ordusu, surlarının altına lağım kazamak suretiyle kaleyi kolayca ele geçirdi. İçeride Franklara yardım eden ne kadar insan varsa öldürüldü. Haçlı esirleri ise önce Harran'a, oradan da Haleb'e nakledildiler. Daha önce yardım getirmek üzere Harput'tan ayrılmış olan Joscelin, Kudüs ve diğer Haçlı topraklarından toplamış olduğu kuvvetlerle süratle harekete geçmesine rağmen Tell-Başir'de Belek'in yeniden şehri ele geçirdiği haberini aldı. Bunun üzerine daha fazla bir şey yapamayacağını anlayan Joscelin, Haleb ve civarındaki toprakları ağır bir şekilde yağmaladıktan sonra birliklerini dağıttı.

Harput'tan dönen Belek ise Haleb civarındaki kaleleri tahkim ederek, Haçlılar üzerine yapacağı seferin hazırlıkları ile meşgul olmaya başladı. Ancak bu kez de Menbic'de çıkan isyan, onun bu hareketini tehir etmesine neden oldu. Belek, Menbiç hakimi olan Hassan b. Gümüştigin'i şüpheli bazı hareketlerinden ötürü amcasının oğlu Timurtaş idaresinde gönderdiği birlikler vasıtasıyla tevkif ettirmişti⁴². Hassan'ın kardeşi İsa ise iç kaleye sığınarak Artuklu kuvvetlerine karşı direnmeye devam etti. Urfa kontu Joscelin'e haber göndererek kendisine yardım etmesi şartıyla kaleyi ona teslim edeceğini bildirdi. Bu sırada Belek ise Haçlıların kuşatması altında olan ve kendisinden yardım isteyen Sur şehrinin yardımına koşmaya hazırlanıyordu. Menbic'den gelen haberler üzerine ilk önce

³⁹ Fulcherius, s.246-248; İbn Kalanisi, s.333 ; Azimi, s.46; *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s.92, 93; Mateos, s.274; İbn el-Adim, II, 213; İbn el-Esir, a.y. ; Süryani Mikhael, 73, 74 (Olayın Hisniziad yani Hisn-ı Keyfa'da meydana geldiğini söyler.); Willermus, I, 541-544. Krş. Runciman, II, 134-136; Cahen, a.y.; Ymaç, s.471.; Alptekin, a.y.; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi 1118-1146*, s.39-43; Turan, s.151, 152, Nicholson, s.419, 420; Şeşen, a.y.

⁴⁰ Mateos, a.y.

⁴¹ Fulcherius, s.253.

⁴² İbn el-Adim, II, 218.

bu meseleyi halletmek üzere buraya yönelmek zorunda kaldı. Şehir önlerine gelerek burayı kuşattı. İsa'nın yardımına çağırdığı Joscelin ise topladığı kuvvetlerle harekete geçmişti. Belek, onun kuvvetlerini 18 Rebiülevvel 518 / 5 Mayıs 1124 tarihinde Menbic yakınlarında karşıladı. Yapılan savaşta Joscelin ağır bir mağlubiyete uğradı. İsa'ya yardım için gelen kuvvetleri bu şekilde bertaraf eden Belek, kuşatma işini Timurtaş'a bırakarak Sur'un yardımına koşmaya karar verdi. 19 Rebiülevvel / 6 Mayıs sabahı Menbic'in iç kalesini dövmek üzere mancınıklara yer tayin etmekle uğraşırken kaleden atılan bir okla şehid edildi⁴³. Ölümünün ardından Menbic önlerindeki askerleri dağılmış, naaşı ise amcası İlgazi'nin oğlu Timurtaş tarafından Haleb'e getirilerek Makam-ı İbrahim önünde defnedildi. Belek'in ölümü İslam dünyası ve Artuklular için tam bir şok olmuştu. Zira, Haçlılarla yaptığı mücadelelerde onları peşpeşe mağlup ederek Kudüs kralı II. Baudouin'in de içlerinde bulunduğu bir kısım Haçlı ileri geleni esir etmeyi başarmış olan Belek, Haçlılar için tam bir kabus haline gelmişti. Bunu Belek'in ölümünü aktaran Haçlı kroniklerinin abartılı ifadelerinden de anlamak mümkündür⁴⁴. Onun ölümü aynı zamanda Kuzey Suriye ile el-Cezire'deki Artuklu gücünün zayıflaması ve Artuklu aile birliğinin dağılması manasına geliyordu. Belek'den sonra hakimiyetindeki topraklar aile üyeleri arasında paylaşıldı. Ancak bundan sonra Artuklu ailesi fertleri Haçlılara karşı mücadelelerde bir Sökmen, bir İlgazi ve bir Belek kadar idari ve askerî açıdan etkin rol üstlenmekten uzak kaldılar. Birbirleri arasındaki mücadeleler sonucunda yıpranan Artuklular bölgedeki lider rollerini çok kısa bir süre sonra tarih sahnesindeki yerini alacak olan Atabeg İmadeddin Zengi'ye bıraktılar.

⁴³ Azimi, s.48; *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s.94; Mateos, s.277, 278; İbn el-Adim, II, 219; Süryani Mikhael, s.74 ; İbn el-Esir, X, 619 .Krş. Runciman, II, 140, 141; Ymaç, s.472.; Cahen, a.y.; Alptekin, a.y.; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi 1118-1146*, s.49-51; Turan, s.152, 153; Nicholson, s.423; Şeşen, 19.

⁴⁴ Fulcherius, s.262-264 ; Willermus, II, 16, 17. Fulcherius, Belek'in ölümü ile ilgili olarak, onun Menbic kuşatması sırasında kaleye yarımdaya gelen Joscelin ve emrindeki kuvvetler tarafından mağlubiyete uğratıldığını söyler. Joscelin, savaş sırasında farkında olmadan Belek'i öldürmüş ve bunun sonradan farkına varmıştır. Ancak verilen bu bilgiler diğer kaynakların verdikleri ile tamamen zıttır. Daha çok hamaset duygularıyla, Belek'in hristiyanlar arasında doğurduğu korku sebebiyle yazılmış olmalıdır. Nitekim Fulcherius bunları anlatırken Belek için hristiyanlığı sıkıştıran ve ayakları altında ezen kudretli bir ejderha benzetmesini kullanmaktadır. İfs. için Demirkent, a.y.

ABSTRACT

After the first crusades petty crusades kingdoms had established in Northern Syria and Middle East by the Crusaders in 1098. Crusaders invasion open a new page in this area. Because Christians rule had been being destroyed by the Muslims in 636. After this area was governed by Muslim rulers. With the Crusaders a new struggle started between Muslims and Christians for the rule. In the beginning their initial aim was Jarusalem. But with capturing Jarusalem they got a new target. They tried to take new lands which surrounding their kingdoms.

For this objective new Crusades were put in order by Europeans. But Muslims had skinned the first schock. In 1101 three big crusaders wawe were destroyed by Seljuks and Danishmands in Anotolia. After that Syrian Muslims was summarized.

During this period Artukids had played very important role. Artukid amirs especially Sukman b. Artuk, İlghazi b. Artuk, and their cousin Balak b. Bahram took on leading role. First, Sukman and Cokhurmus won the great victory against the Crusaders of Edessa and Anthioch in 1104. With this victory the legend of the crusaders ended. Sukman won big fame among the Muslims. Then Sukman died same year. Next, his brother İlghazi b. Artuk became the head of Artukids. İlghazi contiuned the struggle with Crusaders too. He guarded Aleppo against the Crusaders of Edessa and Anthioch. He destroyed Anthioch army in Tell-Afrin (1119). But everything which was made by İlghazi inconclusived. Because of the great lack of politicial and military strength, Aleppo was so weak. For this reason İlghazi continuously went to Mardin for fresh force to defend Aleppo against the Crusaders, and died in 1122.

Balak became new leader of Artukids family and Syrian Muslims for the Holy War against the Crusaders. He took captive Count of Edessa Joscelin, his cousin Galeran and King of Jarusalem II. Baudouin. His fame and fear growed up heart of the Crusaders. Just as the chronickers of the Crusaders like Fulcherius and Willermus had been mentioned him as a capable man and a dreadfull devil for Christians. But he suddenly died in siege of Menbic (1124). His death became a pleasant news for crusaders but for Muslims and especially Artukids became big lossing. Artukhids lost their leading role in Christian-Muslim struggle. This role transferred from them to Zangids.